

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH STRUKTURASI

Mirzayeva Kamola Ikrom qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23212398>

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak tarbiyachilarning kommunikativ-pragmatik kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishning strukturaviy modeli nazariy-metodologik jihatdan asoslanadi. Kommunikativ-pragmatik kompetentlik tushunchasi nutqiy akt nazariyasi va kommunikativ kompetentlik kontseptsiyasi asosida talqin etiladi, uning tarbiyachi kasbiy faoliyatidagi o'ziga xos jihatlari — bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan turlicha pragmatik registrda muloqot qilish zarurati — ochib beriladi. Kompetentlikning to'rt komponentli strukturasi hamda uni rivojlantirishning besh mexanizmdan iborat tizimi taklif etiladi. Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega.

Kalit so'zlar: *kommunikativ-pragmatik kompetentlik, bo'lajak tarbiyachi, nutqiy akt, pragmalinqvistika, maktabgacha ta'lim, pedagogik muloqot, nutq registri.*

Аннотация. В статье теоретически обосновывается структурная модель совершенствования механизмов развития коммуникативно-прагматической компетентности будущих воспитателей. Понятие коммуникативно-прагматической компетентности трактуется на основе теории речевых актов и концепции коммуникативной компетентности, раскрываются её особенности в профессиональной деятельности воспитателя — необходимость общения в разных прагматических регистрах с детьми, родителями и коллегами. Предложена четырёхкомпонентная структура компетентности и система из пяти механизмов её развития.

Ключевые слова: *коммуникативно-прагматическая компетентность, будущий воспитатель, речевой акт, прагмалinqvistika, дошкольное образование, педагогическое общение.*

Abstract. The article provides a theoretical and methodological substantiation of a structural model for improving the mechanisms of developing communicative-pragmatic competence in future preschool educators. The concept of communicative-pragmatic competence is interpreted on the basis of speech act theory and the concept of communicative competence; its specific features in the professional activity of the educator — the need to communicate in different pragmatic registers with children, parents, and colleagues — are revealed. A four-component structure of the competence and a system of five mechanisms for its development are proposed.

Keywords: *communicative-pragmatic competence, future preschool educator, speech act, pragmalinqvistics, preschool education, pedagogical communication.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-son Farmonida maktabgacha ta'lim muassasalarini malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash va ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini tubdan yaxshilash vazifasi belgilangan [1]. Bu vazifaning muvaffaqiyatli

28.09.2026

bajarilishi ko'p jihatdan tarbiyachining kasbiy kompetentligi, xususan uning bola bilan samarali muloqot qila olish qobiliyatiga bog'liq.

Tarbiyachi kasbiy faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, u bir vaqtning o'zida uchta tubdan farqli auditoriya bilan muloqot qiladi: maktabgacha yoshdagi bolalar, ularning ota-onalari va hamkasblar. Har bir auditoriya o'z nutqiy registri, pragmatik kutilmalari va muloqot me'yorlariga ega. Tarbiyachining faqat tilni grammatik jihatdan to'g'ri bilishi bu vazifani hal qilish uchun yetarli emas — unga nutqni aniq vaziyat va suhbatdoshga mos ravishda qo'llay olish, ya'ni kommunikativ-pragmatik kompetentlik zarur.

Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak tarbiyachilarning kommunikativ-pragmatik kompetentligi mohiyatini nazariy jihatdan asoslash hamda uni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishning strukturaviy modelini ishlab chiqish.

MAVZUNING NAZARIY-METODOLOGIK ZAMINI

Kommunikativ-pragmatik kompetentlik tushunchasining ildizlari tilshunoslik pragmatikasida yotadi. J. Ostin nutqni shunchaki axborot uzatish vositasi emas, balki muayyan harakatni amalga oshiruvchi vosita sifatida talqin qilib, "nutqiy akt" nazariyasining asosini yaratdi [2]. J. Serl bu nazariyani rivojlantirib, nutqiy aktlarning illokutiv kuchi — ya'ni gapning nima uchun, qanday niyat bilan aytilishi — nutqning grammatik shaklidan farqli, alohida tahlil predmeti ekanini asoslab berdi [3]. Aynan shu nazariy asos kommunikativ-pragmatik kompetentlikning mohiyatini tushunishga imkon beradi: bir xil grammatik shakl turli vaziyatlarda turlicha pragmatik ma'no va vazifa kasb etishi mumkin.

D. Xaymz kommunikativ kompetentlik tushunchasini fanga kiritib, tilni bilish nafaqat grammatik to'g'rilikni, balki nutqning ijtimoiy-vaziyatga muvofiqligini ham anglatishini asoslagan edi [4]. M.M. Baxtin esa nutqiy janrlar nazariyasida har bir muloqot sohasi (oilaviy, kasbiy, rasmiy) o'ziga xos barqaror nutq shakllarini — nutqiy janrlarni — yaratishini ko'rsatgan, bu esa tarbiyachining turli auditoriya (bola, ota-ona, hamkasb) bilan muloqotda turli nutqiy janrlarni egallashi zarurligini nazariy jihatdan asoslaydi [5].

O'zbek pedagogika fanida bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalasi bir qator tadqiqotlarda o'rganilgan, biroq bu tadqiqotlar asosan umumiy o'rta va oliy ta'lim o'qituvchisi faoliyatiga qaratilgan. Bo'lajak tarbiyachining kommunikativ-pragmatik kompetentligi, ya'ni uning maktabgacha yoshdagi bolalar bilan yosh xususiyatlariga mos, ijtimoiy jihatdan moslashuvchan muloqot qilish qobiliyati alohida, mustaqil tadqiqot predmeti sifatida yetarlicha ochib berilmagan. Bu holat ushbu maqolaning ilmiy yangilik maydonini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqola nazariy tadqiqot xarakteriga ega bo'lib, quyidagi metodlarga tayanadi:

- nazariy-tahliliy metod — kommunikativ-pragmatik kompetentlik mohiyatini nutqiy akt nazariyasi asosida ochib berish;
- tizimli-strukturaviy tahlil — kompetentlikning tarkibiy komponentlarini ajratish;
- qiyosiy tahlil — tarbiyachi faoliyatidagi turli muloqot subyektlari (bola, ota-ona, hamkasb) bilan ishlash xususiyatlarini solishtirish;
- modellashtirish — rivojlantirish mexanizmlari strukturasining konseptual modelini qurish.

Metodologik asos sifatida kommunikativ, kompetentlikka yo'naltirilgan, pragmlingvistik va faoliyatli yondashuvlar majmui qabul qilingan.

TAHLIL VA NATIJALAR

28.09.2026

1. Kommunikativ-pragmatik kompetentlikning mohiyati. Kommunikativ-pragmatik kompetentlik — bu shaxsning nutqni faqat til me'yorlariga muvofiq emas, balki muayyan muloqot vaziyati, suhbatdoshning yoshi, ijtimoiy maqomi va kommunikativ niyatga mos ravishda qo'llay olish qobiliyati. Tarbiyachi faoliyatida bu qobiliyat alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bola bilan muloqot kattalar bilan muloqotdan tubdan farq qiladi: u soddalashtirilgan, hissiy jihatdan boy, ko'rgazmali va o'yin elementlari bilan boyitilgan bo'lishi kerak, shu bilan birga bolaning nutqiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi namunaviy nutq bo'lib qolishi lozim.

2. Tarbiyachi faoliyatida kommunikativ-pragmatik kompetentlikning o'ziga xosligi. Tarbiyachining kasbiy muloqoti uch xil pragmatik registrni bir vaqtda egallashni talab qiladi (1-jadval).

1-jadval

Tarbiyachi kasbiy muloqotining pragmatik registrarlari

Muloqot subyekti	Pragmatik xususiyat	Talab etiladigan ko'nikma
Bolalar	Soddalashtirilgan, hissiy, ko'rgazmali nutq; yosh xususiyatlariga moslik	Nutqni bola tushunchasiga moslashtirish, ijobiy emotsional ohang saqlash
Ota-onalar	Rasmiy-do'stona registr; ishonch va hamkorlikka yo'naltirilgan	Pedagogik takti saqlagan holda aniq va hurmatli axborot yetkazish
Hamkasblar	Kasbiy-rasmiy registr; aniq va tizimli axborot almashinuvi	Kasbiy terminologiyadan o'rinli foydalanish, jamoaviy muloqot me'yorlariga rioya qilish

Ushbu uch registrni bir xil moslashuvchanlik bilan boshqara olish tarbiyachining kommunikativ-pragmatik kompetentligining amaliy ko'rsatkichi hisoblanadi.

3. Kompetentlikning strukturaviy modeli. Nazariy tahlil asosida bo'lajak tarbiyachining kommunikativ-pragmatik kompetentligi to'rtta o'zaro bog'liq komponentdan iborat deb qaraladi:

– lingvistik-pragmatik komponent — nutqiy aktlarni (so'rov, buyruq, iltimos, tasalli) to'g'ri shakllantirish va ularning illokutiv kuchini anglash ko'nikmasi;

– yosh-psixologik komponent — bolaning yoshiga mos nutq registrini tanlash, uning idrok xususiyatlarini hisobga olish qobiliyati;

– ijtimoiy-rolli komponent — turli muloqot subyektlari (bola, ota-ona, hamkasb, rahbariyat) bilan mos nutqiy rolni egallash mahorati;

– reflektiv-monitoring komponent — o'z nutqiy faoliyatini kuzatish, uning samaradorligini baholash va zarur holda tuzatish qobiliyati.

4. Rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish strukturasi. Yuqorida ko'rsatilgan to'rt komponentni rivojlantirish uchun beshta o'zaro bog'liq mexanizmdan iborat struktura taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval

Kommunikativ-pragmatik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari strukturasi

Mexanizm	Mohiyati va asosiy vositalari
Motivatsion mexanizm	Bo'lajak tarbiyachida kasbiy muloqotning muvaffaqiyati bevosita bolaning rivojlanishiga ta'sir qilishini anglatish; kasbiy

28.09.2026

Mexanizm	Mohiyati va asosiy vositalari
	nutq namunalarini tahlil qilish orqali ichki motivatsiya shakllantirish
Mazmuniy-loyihaviy mexanizm	O'quv dasturlariga pragmalingsvistika asoslari, nutqiy janrlar nazariyasi va yosh psixologiyasi bo'yicha integrativ mavzularni kiritish
Texnologik-amaliy mexanizm	Rolli-vaziyatli mashqlar (bola, ota-ona, hamkasb bilan muloqot simulyatsiyasi), video-tahlil, mikroo'qitish (microteaching) usullaridan foydalanish
Refleksiv-korreksion mexanizm	Talabaning o'z nutqiy faoliyatini video yozuvlar asosida tahlil qilishi, o'zaro baholash, pedagogik amaliyotdan so'ng refleksiv hisobot yozish
Institutsional-muhit mexanizmi	Amaliyot bazalari (bog'chalar) bilan hamkorlik, real pedagogik muloqot vaziyatlarida kuzatuv va ishtirok imkoniyatini kengaytirish

5. Mexanizmlarning samarali ishlashi uchun shartlar. Taklif etilgan struktura yaxlit tizim sifatida ishlashi uchun bir qator shartlar zarur: nazariy bilim (pragmalingsvistika asoslari) va amaliy mashqlarning uzviy bog'lanishi; baholash mezonlarining nafaqat til to'g'riligiga, balki nutqning vaziyatga muvofiqligiga ham yo'naltirilganligi; pedagogik amaliyot davomida talabaning real bolalar guruhi bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lishi; hamda o'qituvchi tomonidan muntazam va konkret fikr-mulohaza (feedback) berilishi. Mexanizmlardan birortasining e'tiborsiz qoldirilishi butun strukturaning samaradorligini pasaytiradi, chunki ular bir-birini to'ldiruvchi, ketma-ket emas, balki parallel ishlaydigan tizim sifatida loyihalashtirilgan.

XULOSA

O'tkazilgan nazariy tahlil quyidagi xulosalarni asoslash imkonini berdi:

- 1) bo'lajak tarbiyachining kommunikativ-pragmatik kompetentligi nutqni til me'yorlariga muvofiq shakllantirish qobiliyatidan farqli, uni muayyan muloqot vaziyati va suhbatdoshga mos qo'llay olish qobiliyati sifatida talqin etilishi lozim;
- 2) tarbiyachi faoliyatining o'ziga xosligi uch xil pragmatik registrni — bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan muloqotni — bir vaqtda egallashni talab qiladi;
- 3) kompetentlik strukturasi lingvistik-pragmatik, yosh-psixologik, ijtimoiy-rolli va refleksiv-monitoring komponentlaridan iborat yaxlit tizimni tashkil etadi;
- 4) kompetentlikni rivojlantirish besh mexanizm — motivatsion, mazmuniy-loyihaviy, texnologik-amaliy, refleksiv-korreksion va institutsional-muhit mexanizmlari — orqali ta'minlanadi va ular parallel, o'zaro to'ldiruvchi tizim sifatida ishlashi zarur.

Amaliy tavsiya: maktabgacha ta'lim yo'nalishi o'quv rejalariga "Tarbiyachining kommunikativ-pragmatik kompetentligi" mavzusidagi integrativ modulni kiritish, uni rolli-vaziyatli mashqlar va amaliyot bazalaridagi kuzatuv-ishtirok komponentlari bilan boyitish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

28.09.2026

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
2. Austin J.L. How to Do Things with Words. — Oxford: Clarendon Press, 1962. — 166 p.
3. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — 203 p.
4. Hymes D. On communicative competence // Sociolinguistics: Selected Readings / Ed. by J.B. Pride, J. Holmes. — Harmondsworth: Penguin Books, 1972. — P. 269–293.
5. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1979. — С. 237–280.
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика-Пресс, 1996. — 536 с.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология. — М.: Логос, 2002. — 384 с.